

Az „alternatíva filozófusa” és a „világ tudományos kommunistái”

Megjegyzések a The Legacy of Georg Lukács c. nemzetközi konferenciáról, Budapest, 2017. április 27–29.

2017 április 27. és 29. között tartották Budapesten a *The Legacy of Georg Lukács* (Lukács György öröksége) című konferenciát. A több mint száz résztvevő köszöntésére egy ismeretlen személy, egy nappal az esemény kezdete előtt, a Lukács-archívum épületén található emléktáblára fehér nejlonzacskót tett föl, rajta vörössel Dávid-csillag és az alábbi felirat: „scientific communists worldwide” (sic!), azaz „a világ tudományos kommunistái”. A csillag körül a következő szavak voltak olvashatók: „victrix causa diis placuit sed victa Lukács György”, ez alatt pedig ismét angolul: „memory 2017 legacy”. Az enyhén elferdített, híres latin idézet a római költő Lucanus *De Bello civili* c. (*Pharsaliaként* is ismert) művéből származik, és eredetileg annyit tesz: „Az isteneknek a győztesek ügye volt kedvesebb, Catonak azonban a veszteseké.”; amit az ismeretlen szerző így módosított: „Az isteneknek a győztesek ügye volt kedvesebb, Lukács Györgynek azonban a veszteseké.” Általában az idézetet olyankor használják, amikor valaki vesztesként kerül ki egy vitából, de ebben saját ügye morális felsőbbrendűségének bizonyítékát látja. Az idézet azonban úgy is értelmezhető, mint idealisztikus ragaszkodás egy ügyhöz, a győzelem kilátástalanságának ellenére. Caesar megnyerte a csatát Pharsalosnál Pompeius ellen és ezzel a köztársaság sorsa – aminek ügyét Cato védelmezte Caesar hatalomvágyával szemben – úgy tűnt, megpecsételődött. Az itteni kontextusban az idézet feltehetően ironikus utalásként érthető a „világ kommunistáinak” (akik származására a „mű” félreérthetetlen célzást tett) erőfeszítéseire, hogy ne lássák magukat vert seregnak, és továbbra is ragaszkodjanak (hiábavaló) ügyükhöz, habár a történelem már régen kimondta fölötte az ítéletet.

A Lukács-archívumnak az MTA általi tavalyi átköltöztetése (ami *de facto* inkább bezárást jelent), majd a marxista filozófus szobrának a Szent István parkból való eltávolítása kontextusában, a konferencia célja – mondta köszöntőjében Kelemen János, az újonnan megalakult LANA (*Nemzetközi Lukács Archívum Alapítvány*) elnöke és a konferencia főszervezője – tiltakozás (is) volt a „tudomány politika általi kisajátítása” ellen. A konferencia tehát egyfajta demonstrációnak volt szánva a tudományra nehezőlő politikai nyomás ellen, ami nem csak Magyarországon tapasztalható. A többek között Brazíliából, Kínából, Japánból, Német-, Francia-, Görög-, Lengyel és Csehországból érkezett előadók a rendezvény során újra és újra visszatértek erre, kinyilvánítva szolidaritásukat és ezáltal aláhúzva az esemény tiltakozásjellegét. Michael J. Thompson, a konferencia másik főszervezője, a kritikai elmélettel foglalkozó könyvek szerzője és szerkesztője (amelyek közül kiemelendő a *Georg Lukács Reconsidered: Essays in Politics, Philosophy and Aesthetics* c. kötet) elmondta: eredetileg csak kb. tizenöt előadóval számoltak, így a tapasztalt érdeklődés és lelkesedés igencsak meglepte őket. Kiemelte, hogy napjaink számos hasonlóságot mutatnak a Lukács által *Az ész trónfosztásában* leírt szituációval, ti. a kritikai humanizmus fokozatos szétrombolását láthatjuk, Európában és az Egyesült Államokban egyaránt.

2. Tekintettel a napjainkban tapasztalható orientációs szükségletre a megszorítási politika, az állami elnyomás és az Európában felerősödött fasisztoid tendenciák elleni harcban, nem meglepő, hogy a lukácsi eldologiasodás-elmélet kérdését a konferencia során számos szemszögből elemezték az előadók, habár gyakran inkább rekonstruktív jelleggel. Tamás Gáspár Miklós „Leaps of Faith, Leaps of Reason” című előadásában az eldologiasodás jelenségét rekonstruálta, azt az objektívnek a szubjektív feletti uralmaként írva le. Lukács nyomdokán TGM azt a kérdést tette föl, hogyan szabadítható, „ébereszthető” föl ez a passzivitásba és kontemplatív helyzetbe kényszerült szubjektivitás. A *Történelem és osztálytudat* (TéO) Lukácsa számára a bolsevik párt volt az egyetlen „nem eldologiasodott aktor”, így annak vállára nehezől a felelősség, hogy megmutassa a kiutat egy teljesen eldologiasodott világból. Ezzel a problematikus felfogással kapcsolatos kétségeit Tamás több ponton is kifejtette.¹ Az áldozat koncepciója és egyfajta elmélete Lukácsnál egy olyan generáció történelmi tapasztalataiból ered, amely az első világháborút a civilizáció összeomlásaként élte meg, és amelynek ezért a kiút nem lehetett elég

radikális. Előadása végén TGM újra arra hívta föl a figyelmet, hogy az októberi forradalom filozófiája száz éve kezdődött, a mai napig lezáratlanul maradt, és a jövő dönti majd el, hogy Lukács elmélete igazolódik-e vagy sem.

Egyfajta TGM-nek adott válaszként volt értelmezhető John Rees másnap elmondott előadása a *History and Class-Consciousness and Dialectics Revisited* elnevezésű panelban. Előadása nem magáról a TéO-ról szólt, hanem a Lukács által az utóbbi védelmében 1925–26-ban írt „Hvosztizmus és dialektika” c. írásról. Ez a mű, ami megszületése után hetven évvel jelent meg először – és amelynek létezésére Lukács maga soha nem utalt –, máig inspirációt nyújt, mindenekelőtt azért, hogy megvilágítja a TéO bizonyos tisztázatlan pontjait.² Túl-ságosan messzire menne az eldologiasodás tézise? Vagy másképpen, tette fel a kérdést Rees implicite TGM-re reflektálva, ha az eldologiasodás totális, akkor hogyan lenne lehetséges megszüntetni? Az előadó rámutatott: a TéO nemcsak azt mutatja meg, hogyan reprodukálja önmagát a „tőke gépezete” és uralja saját reprodukciós kényszere folytán a (bér)munkások tudatát, hanem azt is, hol vannak a rendszer „szakadási pontjai”, azaz mik azok a helyzetek és pozíciók, amelyekben a bérmunkás tudatosíthatja a társadalomban elfoglalt pozícióját.

Az inkább a politikai praxis felé tekintő referátumok, érdekes módon, jórészt Lukács Leninhez fűződő viszonyával foglalkoztak. Ilyen volt például Chris Nineham (London) előadása (az előadó a 2010-ben megjelent *Capitalism and Class Consciousness: The Ideas of Georg Lukács* c. könyv szerzője). Nineham Lukács Leninről írt rövid broszúráját diszkutálta, rekonstruálván az imperializmus történeti korszakát. Mindezt annak kontextusában elemezte, hogy ma az imperializmus egy újabb fázisában élünk, amikor a világháború lehetőségét immár nemcsak apró baloldali csoportokon belül tárgyalják, hanem a legmagasabb geopolitikai tervezők szintjén is (illetve bizonyos értelemben azt is mondhatjuk: a világháború már *zajlik*). Mint mondta, a „tőkés verseny fokozódása az autoriter megoldások felerősödését” okozza. A baloldal számára mindebből, Lukács Lenin-könyvét felhasználva, több következtetés is adódik: 1) az általános pesszimizmus megkérdőjelezése; 2) a társadalom átformálásának igénye és ambíciója, hiszen a társadalom jól látható általános polarizációja közepette, amikor a (szélső)jobboldali „megoldások” is egyre erősödnek, ha a baloldal nem lép fel saját megoldásaival, a jobboldal fogja magához venni a kezdeményezést – itt az előadó Trockijra utalt, aki azt mondta: az októberi forradalom nélkül az olasz „fasizmus” szó helyett egy orosz

szót használnánk; 3) a tisztánlátás abban a tekintetben, hogy a krízis előtti „business as usual” valóságához nem lehet visszatérni. A mai európai szociáldemokrácia gyengesége pontosan a transzformatív gondolatok hiányának tudható be, és annak, hogy a társadalom már nem hisz a „normalitáshoz” való visszatérés lehetőségességében. S végül – és ebben a tekintetben előadása példát is akart mutatni –: meg kell haladni az akadémiai marxizmus izolacionizmusát és össze kell kötni az utcán folyó harcokkal.

A politikai értelemben vett harckészség a Görögországból érkezett elvtársak kérdésfelvetéseinek is a középpontjában állt. Konsztantin Guszisz „Capitalism vs. Democracy: Lukács and the Democratic Dimension of Contemporary Struggles” c. előadásában Lukács viszonylag ritkán emlegetett *A demokratizálás jelene és jövője* c., 1968-ban írt, de csak 1988-ban megjelent könyvére hivatkozva tárgyalta „a demokrácia marxista fogalmát”. Az előadó szembeállította Lukács gondolkodását azzal az elvontsággal, amit számos későbbi radikális demokrata, posztmarxista képvisel, illetve olyan „antipolitikai” gondolkodók is, mint Frederic Jameson, John Holloway vagy Nicos Poulantzas. Amire szükség van, az a „mindennapok szocialista demokráciája”, ahogyan azt Lukács a polgári-alkotmányos felfogással szemben megfogalmazta. A korai polgári időszak „harckészsége” a mindenkori politikai küzdelmekben való részvételre olyan momentum, amit érdemes „átmentenünk”, ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy Lukács számára a szocialista demokrácia nem a polgári demokrácia-fogalom kiterjesztését jelenti, hanem e fogalom ellentétét.

Alexander Minotakis „No Dead End in Class Struggle: Lukács Against T.I.N.A.” c. referátumában szintén fontos szerepet játszottak az utóbbi évek görögországi társadalmi harcai, illetve a törekvés elmélet és gyakorlat szorosabb összekapcsolására. A Lukács-tanítvány Mészáros István már 1995-ben, *A tőkén túl* előszavában részletesen kifejtette, hogy Thatcher „TINA”-mottója („There is no alternative”, vagyis „Nincs alternatíva.”) 1989 után domináns burzsoá narratívává vált. Lukács, mondta Minotakis, *az alternatíva filozófusa*. A korai kilencvenes évek egy másik slágere a Fukuyama által deklarált „történelem vége” volt. A történetiség problémája persze nem új, ahogy Marx *anno* írta: „a burzsoázia számára történelem csak volt, de már nincsen”, és Lukács is utal erre a TéO-ban, miszerint a polgári gondolkodás történetietlensége akkor válik leginkább láthatóvá, amikor a *jelen* mint történelmi probléma merül föl. Lukács egyrészt megmutatta ennek a szüntelenül propagált alternatívánélküliségnek a funkcionális

működését, ám egyúttal – mint Rees is utalt rá – gyengeségeit is, s ezáltal „az alternatíva filozófusa”.

Különösen érdekesek voltak a Brazíliából érkezett kutatók, kutatócsoportok előadásai. A Brazília észak-keleti részén 1993-ban létrehozott *Labor, Education and Class Struggle* nevű csoport (korábban a *Labor Movement Studies* csoport része) betekintést adott elsősorban Lukács késői, társadalomontológiai művén alapuló kutatásaiba, amelyeknek középpontjában a különböző – a neoliberális társadalmi feltételek alatt működő – oktatási formák analízise áll. Susana Jimenez, Valdemarin Coelho Gomes, Edna Bertoldo és Helena Freres elmagyarázták, hogyan áll szemben munkájuk a posztmarxista és „újpragmatikus” elképzelésekkel, miközben elsősorban Marxra, Lukácsra és különösen Mészáros Istvánra támaszkodik.

Némi akasztófahumorról fűszerezte német nyelvű, „Noch einmal über Größe und Verfall des Georg-Lukács-Archivs” c. előadását Mesterházi Miklós, a Lukács-archívum régi munkatársa, történeti kontextusában bemutatva az archívum körülötti, igen ellentmondásos ügyet. Rámutatott, milyen sokrétűen fonódik össze a magyar neomarxizmus története, s ezáltal az ún. demokratikus ellenzék későbbi létrejötte, az archívummal. Ugyanakkor Mesterházy azt a benyomását sem rejtette el, hogy a Lukács-kutatás államilag szervezett intézményesülése Lukács gondolkodásának „megszelídítésére” tett kísérlet is volt.³

Három nap intenzív vita után, Lukács relevanciájáról – a tőkés valóságról alkotott felfogásunk, valamint az ellenállás lehetőségei szempontjából nézve – sokan nagy érdeklődéssel várták a Lukács-tanítvány Heller Ágnes záró előadását. Heller „Before the Fall: on Lukács *Soul and Form*” című előadásában Lukács *A lélek és a formák* c. művét úgy rekonstruálta, mint a filozófus önéletrajzát, és vallomást Seidler Irma iránti szerelméről. Lukács itt megkísérelte leírni a nem közvetíthető „egész ember” („ganzer Mensch”) heterogén, mindennapi létmódja, illetve az „emberegész” (menschenganz) homogén, a mindennapi embertől távol álló, művészeti létmód tragikus dichotómiáját. Az erősen politikai jellegű konferencia után a résztvevők, úgy tűnt, szinte megkönnyebbültek, hogy elengedhetik magukat, és önfeledten hallgatták Heller anekdotáit, amiket *A lélek és a formák* elemzése kapcsán mondott el. Senki nem tette föl a kérdést, mit jelent a címben a „Before the Fall” fordulat, sőt még a hidegháborús totalitarizmuselméletből származó anyag egyenlőségtétel – miszerint Heidegger Hitlerben kereste a maga hőseit, míg Lukács Leninben – sem váltott ki különösebb ellenvetéseket.

3. Föltűnő volt, hogy a számos külföldi vendég és kutató mellett relatíve kevés magyar szereplő volt a konferencián, akár mint résztvevő, akár mint előadó. Ez nem a megfelelő hely arra, hogy ennek okait elemezzük. Egy biztos, ellentétben a 2014 novemberében megszervezett Marx-konferenciával,⁴ a Lukács-konferencia sokkal inkább a jelenkor társadalmi kérdéseivel foglalkozott, részben a számos külföldi előadó miatt, részben nyilván azért is, mert az esemény bevallottan tiltakozó akció is volt. Itt azonban aláhúzendő, hogy a tiltakozás kiindulópontja és célpontja a „tudomány politika általi kisajátítása” volt – ami hasonlóképpen semmitmondó megfogalmazás, mint ami a Lukács-archívum megmentésére irányuló petíciónál is látható volt: ez a szöveg Lukácsot mint nagy európai filozófust méltatta, anélkül, hogy akárcsak egyszer is megemlítette volna a munkásmozgalom, a kommunizmus vagy a marxizmus fogalmait.⁵ Itt azonban nem egyszerűen tudományról vagy filozófiáról volt szó, hiszen a „világ tudományos kommunistái”, akik itt összegyűltek, szenvedélyesen vitatkoztak „vesztes ügyükről”: a tőkés viszonyok elleni harcról, „amelyekben az ember lealacsonyított, leigázott, elhagyott, megvetendő lény” (Marx), és egy emancipált társadalomról, amit aggályok nélkül szocialistának vagy kommunistának neveztek és nevezhetünk mi is. A konferencia végére újra meggyőződhattünk arról, hogy Lukács ebben a harcban elengedhetetlenül fontos marad.

Jegyzetek

- ¹ Lásd németül: Tamás, G. M.: Marx zu 1989, , in uő.: *Kommunismus nach 1989: Beiträge zu Klassentheorie, Realsozialismus und Osteuropa*, Wien 2015, 199–235, magyarul uő.: Észrevételek a kommünről, in Krausz, Tamás, Vértés, Judit (szerk.): *1919. A Magyarországi Tanácsköztársaság és a kelet-európai forradalmak*, Budapest, L'Harmattan Kiadó – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 2010, 252–283.
- ² Lásd szintén: Rees, John: Introduction, in Lukács, Georg: *A Defence of History and Class Consciousness. Tailism and the Dialectic*, London/New York 2002, 1–38.
- ³ Lásd Mesterházy cikkét: Größe und Verfall des Lukács-Archivs. Eine Chronik in Stichworten. Zugleich ein Nachruf, in *Lukács 2016. Jahrbuch der Internationalen Georg-Lukács-Gesellschaft*,
- ⁴ Lásd Köhler, Matthias István: Onánia és nem szerelem – megjegyzések az „Elidegenedés és emancipáció – Karl Marx és a Gazdasági-filozófiai kéziratok” c. konferenciához (2014. november 13–14., Budapest), *Eszmélet* 105 sz. (2015. tavasz), 192–203.
- ⁵ Lásd Nemzetközi petíció a Lukács Archivum tervezett bezárása ellen, 2016. március 8., in *Eszmélet* 110 sz. (2016. nyár), 67.

(Fordította: Koltai Mihály Bence)